

Megjegyzések az első csuvas grammatika keletkezéstörténetéhez

Takács Melinda

In this study, my goal was to introduce the first Chuvash grammar (*Sočinenija prinadležaščie k grammatike čuvaškogo jazyka*) and the circumstances of its emergence. As opposed to the assumptions made by earlier scholarship mainly based on the examination of exterior sources, I tried to start off of the work itself as an interior source. Through the analysis of the writing system of the grammar, I came to conclusions about the birth of the grammar and the personalities who contributed to the work (respondents, compilers, author). The linguistic data examined made it clear that there were persons speaking the Anatri and Virial dialects among the respondents providing the word material. Representatives of Virial prevailed. However, semantic mistakes and inaccuracies in writing technique suggest that the compilers of the work did not know the Chuvash language and their Russian language competence in many cases prevented them from the correct recording of the Chuvash word forms. Recently, a scholarly discourse hallmarked by V. G. Rodionov came to the front. According to it, the *Sočinenija* was written by (a) Chuvash author(s). We can assume that this idea has not been supported by convincing arguments: if we want to find the authors/compilers of the work, we should search among Russian ecclesiastical intellectuals.

Keywords: the first Chuvash grammar, Chuvash language, language history

Kulcsszavak: az első csuvas grammatika, csuvas nyelv, nyelvtörténet

1. Bevezetés

A csuvas nyelv emlékeinek lejegyzése meglehetősen későn, csak a 18. században vette kezdetét. Belső keletkezésű nyelvemlékekkel ugyanis a saját írásbeliséggel nem rendelkező csuvasok esetében nem számolhatunk, az első leírások a 18. században odalátogató külföldiektől származnak. A század első feléből főleg szójegyzetek maradtak fenn, majd az 1770-es évektől, a pravoszláv térítés kezdetével fordult komolyabb érdeklődés a középső-Volga-vidéki török nép felé.

A 18. században készült csuvas szójegyzékek és szótárak rövid bemutatását és keletkezéstörténetük adatolását V. G. Jegorov végezte el

1949-ben és 1951-ben megjelent tanulmányaiban (Jegorov 1949, 1951), melyekhez a kutatás sok szempontból azóta sem tudott új információkat hozzátenni. A szójegyzékek nyelvészeti értékeléséről L. P. Sergeev tanulmányaiból (Sergeev 1969, 1972) kaphatunk rövid ízelítőt, történeti háttérükről V. D. Dimitrievtől (Dimitriev 1960, 1967) nyerhetünk hasznos információkat. E kéziratok egy részének – Johann Eberhard Fischer és Gerhard Friedrich Müller művei – keletkezése kapcsán Even Hovdhaugen (Hovdhaugen 1975: 276–279) és Agyagási Klára (Agyagási 1982a) tett új megállapításokat. E források egyelőre nem alkalmasak nyelvtörténeti következtetések levonására, mivel szakmai értékelésük – a Pallas-féle szótár csuvas lexémáinak kivételével¹ – nem történt meg.

Az alábbiakban az első csuvas grammatika bemutatására és keletkezési körülményeinek tanulmányozására teszek kísérletet. A korábbi szakirodalomban megfogalmazott állításokkal szemben – melyek elsősorban külső források vizsgálata alapján születtek – igyekszem magából a műből mint belső forrásból kiindulva, a grammatika írásrendszerének elemzésén keresztül következtetéseket levonni a grammatika születéséről és az összeállításában közreműködő személyekről (adatközlők, összeállítók, szerző).²

2. Az első csuvas grammatika

2.1. A mű ismertetése és viszonya a mari és udmurt grammatikákhoz

Az első nyomtatott csuvas nyelvtan, a *Sočinenija prinadležaščie k grammatike čuvaškogo jazyka* 1769 májusában 608 példányban jelent meg Szentpéterváron (Mudrak 2011: III). A könyv ma már igazi ritkaságnak számít, jelenleg összesen öt példánya ismert, közülük kettő Moszkvában, kettő Szentpéterváron, egy pedig Budapesten, az MTA könyvtárában található. A grammatika faksimile változatát – viszonylag kevés kommentár kíséretében – 2011-ben A. P. Huzangaj szerkesztésében adták ki Csebokszáriban.³

¹ L. Savel'ev 2014.

² Jelen tanulmány elkészítése során végig számíthattam Agyagási Klára kitartó segítségére, amit ezúton is köszönök.

³ A grammatika feldolgozása során e faksimilekiadást használtam, 1. *Sočinenija* 2011. A *Sočinenija* pdf-változata az interneten is elérhető: http://elbib.nbchr.ru/lib_files/0/kpch_0_0000012.pdf, (Utolsó lehvívás: 2020. február 3.)

Mint fentebb említettem, a *Sočinenija* elkészítése a 18. század második felében kezdődő középső-Volga-vidéki pravoszláv térítésekhez, közelebbről V. G. Pucek-Grigorovič (egyházi nevén Venjamin) kazányi-szvjazsszki püspök nevéhez kapcsolódik. Talán nem haszontalan, ha e helyen bővebben is kitérünk a grammatika születésében központi szerepet játszó püspök életútjára. Életrajza jól reprezentálja azt a kort és közeget, amelyben a jelen munka tárgyát képező mű született.

Vasilij Grigorjevič Pucek-Grigorovič (ca. 1700–1785) a mai Ukrajna területén található Lohvicában született, ukrán katonatiszt apa és lengyel nemesi származású anya gyermekeként.⁴ 1728 és 1732 között a Kijevi Teológiai Akadémia hallgatója volt, ahonnan még ez utóbbi évben Kazányba költözött, hogy ott aktív szerepet vállaljon a papképzésben. Kezdetben latint és aritmetikát tanított az ottani szláv-latin iskolában, majd 1739-től a Kazányi Teológiai Szemináriumban oktatott. 1740-ben avatták szerzetessé, Venjamin néven. Prefektus, majd 1744-től az intézmény rektora volt. Mindemellett aktív misszionáriusi tevékenységet folytatott, támogatta a Kazányban alapított, a kazányi, asztrahányi, Nyizsnyij Novgorod-i és voronyezsi kormányzóságok területén illetékes Újonnan Megkereszteltek Irodájának munkáját. Térítőutakon vett részt tatár, csuvas, mordvin és udmurt területeken.

1746 és 1748 között a szentpétervári Péter-Pál székesegyházban misézett. 1748 és 1753 között a Nyizsnyij Novgorod-i és alatiri püspöki tisztséget töltötte be. 1753-tól haláláig a Szent Szinódus tagja. 1753-tól 1758-ig a tveri és kasini püspökségen töltött be pozíciót. 1758 és 1761 között pszkovi, narvai és izborszki püspök, majd 1762-ig szentpétervári érsek. Ugyanebben az évben részt vett III. Péter temetésén és II. Katalin koronázásán, illetve kazányi püspökké nevezték ki. Innentől újból nagy energiákat fordított a környező pogány népek megtérítésre, támogatta például egy, az újonnan megkereszteltek részére alapított iskola működését, ahol a papi szeminárium diákjai és a frissen megtért helyi lakosok dolgoztak a Szentírás és egyéb teológiai szövegek mari, tatár és csuvas nyelvekre való fordításán. (Az ekkor keletkezett kéziratok egy 19. századi tűzvészben megsemmisültek.) Ebben az időszakban és közegben keletkezett az alább ismertetendő első csuvas grammatika is.

⁴ Venjamin püspök életrajzi adatait l. a *Pravoslavnaja Enciklopedija* online felületén, további levéltári és egyháztörténeti szakirodalommal: <http://www.pravenc.ru/text/150309.html> (Utolsó leolvás: 2020. január 30.)

1774-ben Pugacsov serege elfoglalta Kazányt. Az ostrom alatt Venjaminek püspök körmeneteket, közös imádságokat szervezett, és próbálta meggyőzni a lakosságot, hogy ne csatlakozzanak a felkelőkhöz. Ennek ellenére Kazány eleste után azzal vádolták meg, hogy támogatta a lázadókat, ezért bebörtönözték. 1775-ben sikerült magát tisztáznia és kiszabadult. Ezután II. Katalin egy fehér fejfedőt és egy briliánsokkal díszített keresztet küldött neki ajándékba. (A történetet később Puskin is feldolgozta.)

Venjamin 1782-ben lemondott hivataláról, 1785-ben bekövetkezett haláláig egy Kazány melletti monostorban élt.

*

A kazányi egyházmegyében tehát a 18. század első felétől komoly térítőtevékenység folyt.⁵ Ennek keretében Venjaminek püspök utasítására született meg 1769-ben az első csuvas grammatika, melyet 1770-ben az udmurt,⁶ 1775-ben pedig a mari követett.⁷ E fenti három munka nagyjából azonos séma szerint, minden bizonnyal ugyanazon terv részeként készült el. Az azonos tipográfia, felépítés, valamint a grammatikák egymást részben átfedő szóanyaga mellett egyértelmű bizonyíték erre a közös címük: *Sočinenija prinadležaščie k grammatike čuvaškogo / čeremisskogo / votskogo jazyka*. Ugyanakkor a három mű közötti bizonyos strukturális eltérések valószínűvé teszik, hogy nem ugyanazok lehetnek az alkotóik (Jegorov 1951: 86).

A nyelvtanok szerzői egyik grammatika esetében sem ismertek. A *Sočinenija* ráadásul a másik két műtől eltérően sem a kiadás helyét, sem

⁵ A kereszténység középső-Volga-vidéki terjesztéséért 1731-től egy Szvizjazsszokban üléselő bizottság felelt. Ezt 1740-ben átalakították az Újkeresztény Ügyek Hivatalává. Az első komolyabb térítőhullám 1743 és 1747 között zajlott, melynek látványos sikere elsősorban a terület pogány népességével szemben alkalmazott katonai erőszakkal és a számukra juttatott anyagi, illetve természetbeni juttatásoknak köszönhető. Civilszkben és Szvizjazsszokban iskolákat hoztak létre az „újkeresztény” gyermekek részére, majd 1756-tól Kazány vette át ezt az oktatási szerepet. Az Újkeresztény Ügyek Hivatala 1767. évi megszűntetésével az újkeresztény gyermekek oktatásának ügyét a kazányi és Nyiznyij Novgorod-i egyházmegyék hatáskörébe helyezték (Komissarov 1992: 85–86).

⁶ Kritikai kiadását l. Décsy 1967.

⁷ Kritikai kiadását l. Sebeok 1956.

annak évét nem tartalmazza, így a kutatás sokáig nem is rendelkezett semmilyen információval ezeket az adatokat illetően. A grammatika kiadási évét tekintve több szerzőnél is olvasható az a vélekedés, hogy csak 1775-ben látott napvilágot vagy esetleg kétszer, 1769-ben és 1775-ben is megjelentették. Kiadási helyként a szakma egy része Moszkvát, mások Szentpétervárt jelölték meg.⁸ Végül 1959-ben V. T. Terent'ev, majd 1967-ben V. D. Dimitriev bukkant olyan levéltári adatokra, amelyek segítségével sikerült tisztázni e kérdéseket, így ma már tudjuk, hogy a grammatika Szentpéterváron, 1769 januárjában, Pucek-Grigorovič püspök közvetlen utasítására került nyomdába, majd május 23-ától árulták kereskedelmi forgalomban 20 kopejkáért (Terent'ev 1959: 139–140; Dimitriev 1967: 156).⁹

Külön érdekesség, hogy a három grammatika közül egyedül a csuvas nyelvtan tartalmaz előszót, melyet a lentebb tárgyalt kérdések fényében fontosnak tartom teljes terjedelmében idézni: „Ha többek különböző okokból meg kívánják tanulni nemcsak a közeli, de a távolabbi, nemcsak a mai, de a valaha élt népek nyelveit is; úgy különösen igyekeznünk kell kellőképpen megismerni azon népek nyelveit, akik közöttünk, közös hazánkban lakoznak és társadalmunk részét képezik. Ebben bennünket nemcsak a kíváncsiságnak kell ösztönöznie, de a haszonnak is, amely nyilvánvaló bárki számára, aki közlekedik velük. Ezen könyv szerzője annál is inkább dicséretet érdemel, hogy ő az első, aki példát mutat. Nem kétséges, hogy mások is követni fogják ebben az ügyben. Azokra, akik e munkára vállalkoznak, egy széles mező vár, amelyet, úgymond, emberemlékezet óta még senki sem szántott fel. És ha még nem is várhatnánk ebből semmilyen más hasznot; hát nem lenne-e elegendő csak az, hogy ezzel a módszerrel mutatjuk meg nekik és ültetjük el bennük azt a gondolatot, hogy ők a testünk részei, hogy ők a polgártársaink, és hogy nem is gondolunk rájuk másként. A kezdetet gyakran fenyegetik hibák; azonban ebben az esetben nem áll fenn annak a veszélye, hogy ezeket ne javítanák ki kis idő múltán, kár okozása nélkül. Csak kívánni tudjuk, hogy

⁸ A grammatika kiadási helyét és idejét övező szakmai vitákat részletesen tárgyalja Dimitriev 1967: 154–156.

⁹ Az ezzel kapcsolatos levéltári dokumentumok közlését l. Dimitriev 1967: 160–162.

ebben az egészben és ezen keresztül elérjük azt a tökélyt, amely a józan gondolkodású emberektől elvárható bármiféle munka kezdetén.”¹⁰

2.2. Az első csuvas grammatika kutatástörténete

A *Sočinenija* a 20. század második felében került az oroszországi nyelvészeti kutatások fókuszába,¹¹ de átfogó elemzés a mai napig nem született róla, annak ellenére sem, hogy ez a legelső, Oroszországban napvilágot látott turkológiai munka. A készítői által követett nyelvreíró módszertan a klasszikus nyelvek, elsősorban a latin grammatikák szisztémáját követi: nyolc szófaj, öt főnévragozási eset, az igék infinitivus alakja helyett azok jelen idejű, egyes szám első személyű alakjainak megadása, illetve további számos példa¹² utal arra, hogy habár a korszakban már

¹⁰ „Когда многие для разных причин желают знать языки не только ближних, но и отдаленных, не только нынешних, но и прежде бывших народов; то кольми паче надлежит вам стараться довольно узнать языки тех народов, которые между нами внутри пределов единого отечества обитают и составляют часть общества нашего. Не одно нас любопытство, но и польза к тому поощрять должна, которая очевидна всякому, кто с ними обращается. Сочинитель книги себя похвалу заслуживает тем больше, что он первый подает пример. Нет сомнения, что и другие ему станут в сем деле последовать. Желаящим труд сей на себя принять предлежит пространное поле, так сказать, никем от века еще неоранное. Есть ли же бы никакой другой оттуда пользы мы не могли ожидать; то не довольно ли и той одной только, чтобы сим способом показать им и вперить в них мысли, что они суть члены тела нашего, что они наши сограждане и что мы их иначе и не почитаем. Начало часто подвержено недостаткам; однако при сем нет той опасности, чтобы оные со временем не были исправлены без всякого ущерба. Желать остается, чтобы достигли мы в сем через сие до того совершенства, которое потребуетя от людей благоразумных при начинании всякого труда.” *Sočinenija* 2011: 2–3. Az előszóban – Pucek-Grigorovič vélhetően valóban felvilágosult szemléletmódja mellett – a katalini éra szellemisége tükröződik. Köszönöm Kulcsár Valériának a fordítás elkészítésében nyújtott segítséget!

¹¹ A grammatikára V. G. Jegorov hívta fel a figyelmet (Jegorov 1949), őt követték D. D. Šamraj (Šamraj 1955), V. T. Terent’ev (Terent’ev 1959), V. D. Dimitriev (Dimitriev 1967) és L.P. Sergeev (Sergeev 1969) tanulmányai.

¹² A *Sočinenija* nyelvreíró módszertanáról I. Jegorov 1951: 87–89, illetve Alekseev 1970: 204–206.

orosz grammatikák is rendelkezésre álltak, a *Sočinenija* összeállítója elsősorban a saját klasszikus műveltségéből indult ki.

A 68 oldalas munka a bevezető után szófajok szerint haladva, táblázatos formában mutatja be a csuvas nyelv rendszerét. A grammatikában a következő fejezetek követik egymást: főnevek (682), melléknevek (158), számnevek (23), névmások (150), igék (350), kötőszavak, indulatszavak és egyéb, gyakran használatos kifejezések (23). Minden nyelvtani egységet egy-egy tematikusan összeállított szójegyzék követ: a *Sočinenija* összesen 1368 csuvas lexémát tartalmaz (Huzangaj 2011: VIII), melyek között csak viszonylag kevés, 25–30 orosz jövevényszó kap helyet (Jegorov 1951: 91).¹³

A *Sočinenija* tudományos értékét tovább növeli, hogy szóanyagát fonetikai szempontból meglepően egységesen jegyezték fel, ráadásul – az eddigi kutatás szerint – a csuvas nyelv virjál, tehát archaikus dialektusában (Jegorov 1951: 90; Huzangaj 2011: IV–V; Mudrak 2011: II). A grammatikával elsőként foglalkozó V.G. Jegorov szerint a benne található szószedetek lexikai anyaga arra enged következtetni, hogy azokat a Krasnye Četai-i járás dialektusában (Csuvasföld ÉNy-i része) jegyezték fel (Jegorov 1949: 117; 1951: 90). Ennél valamivel árnyaltabban látja a kérdést L. P. Sergeev. Véleménye szerint a virjál szóanyag dominanciája fonetikai, lexikai és grammatikai szinten is megfogható, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a 20. századi nyelvjárási határokat nem feltétlenül lehet 200 évvel korábbra visszavetíteni (Sergeev 1969: 229). Néhány jellegzetes fonetikai példából kiindulva további virjál nyelvjárások beszélőit feltételezi a grammatika adatközlői között, akik a sundiri, morgauši, jadrini és urmari dialektusokat használták (Sergeev 1969: 230–231).¹⁴ További párhuzamokat hoz a csuvas „szórványterületekről”, Uljanovszk, Szamara és Szaratov környékéről. Véleménye szerint anatri elemek csak szórványosan fordulnak elő a grammatika szószedeteiben, és azok szinte kizárólag a lexikát érintik (Sergeev 1969: 231).

¹³ Ez a tény jól szemlélteti a korszakban a csuvas nyelvet érő, nem túl jelentős orosz hatást.

¹⁴ E területek Csuvasföld legészakabbi részén, a Volga mentén fekszenek.

2.3. Hipotézisek az első csuvas grammatika szerzőiről

A kutatásban újra és újra felmerül a kérdés, hogy kik és hogyan írták/állították össze az első csuvas grammatikát. A kérdésben elsőként véleményt nyilvánító V. G. Jegorov tanulmányaiban súlyos önellentmondásokkal találkozunk. Megállapítása szerint virjál lejegyzővel és anatri szerkesztővel kell számolnunk (Jegorov 1949: 117; 1951: 90),¹⁵ ugyanakkor ő maga is rámutatott több olyan hiányosságra, melyek arra utalnak, hogy a munka összeállításában főszerepet játszó emberek nem lehettek csuvas anyanyelvűek (Jegorov 1949: 117; 1951: 89). A *Sočinenija* szövege ugyanis fonetikai, morfológiai és lexikai szinten is több hibát, pontatlanságot tartalmaz, melyek biztossá teszik, hogy a munka összeállítója vagy összeállítói, habár igyekeztek alapos csuvas nyelvtudásra szert tenni, vélhetően orosz anyanyelvűek voltak. Anélkül, hogy ezekre részletesen kitérnék (erre lentebb kerül sor), fontos leszögezni, hogy a szavak rögzítése során az okozta a legnagyobb nehézséget, hogy a cirill betűkészlet nem tette lehetővé a csuvas nyelv fonetikai jellegzetességeinek lejegyzését, a szójegyzékek összeállítói pedig – habár láthatóan igyekeztek következetesen dolgozni – nem tettek kísérletet arra, hogy megkönnyítsék ezt a feladatot.¹⁶

A *Sočinenija* összeállítóinak orosz anyanyelvűségére további érvek is hozhatók. Nem valószínű, hogy a grammatika nyelvtani rendszerének anyanyelvi leírói alapvető nyelvtani hibákat ejtettek volna – elsősorban az igeragozásnál (Jegorov 1949: 117). Ugyanez a helyzet az egyes orosz szavak csuvas megfelelőinek megadásánál, ahol több esetben találkozhatunk tévedésekkel, pontatlan, csak hozzávetőleges jelentések feljegyzésével, szófajtévesztésekkel.¹⁷

Az első csuvas grammatika összeállításának körülményeiről 1967-ben V. D. Dimitriev fogalmazott meg visszafogott és időtálló következtetéseket. Ezek közül az egyik legfontosabb a *Sočinenija* szerzőjével kapcsola-

¹⁵ Nagyjából ugyanezt a véleményt ismételte meg 1969-ben L. P. Sergeev is: Sergeev 1969: 232.

¹⁶ Kérdés persze, hogy mennyiben várható el egy ugyan művelt, de mégiscsak új talajon, korábbi példákra támaszkodni nem tudó, nem anyanyelvi lejegyzőtől, hogy érdemi megoldást tudjon nyújtani egy számára ismeretlen nyelv fonetikájának pontos leírására. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy más, bizonyíthatóan csuvas anyanyelvű szótárösszeállítók sem tudtak felülemelkedni ezen a problémán.

¹⁷ Ezekről, konkrét példákkal l. Jegorov 1951: 88–90.

tos kérdések megvizsgálása: véleménye szerint semmilyen adat nem utal arra, hogy maga Pucek-Grigorovič személyesen írta volna a három grammatika bármelyikét is (ezekről a művekről egyébként a püspök életrajzírói is hallgatnak),¹⁸ sokkal valószínűbb, hogy legfeljebb a munkák koordinálásában vett részt. Állítását alátámasztandó példaként hozza fel az 1785-ben megjelent *Slovar' jazykov raznyx narodov v Nižegorodskoj eparxii* szerkesztésének menetét: a munka előszavából megtudhatjuk, hogy azt a Nyizsnij Novgorod-i teológiai szeminárium paptanárai és tanulóí állították össze, Damaszkín püspök felügyelete alatt (Dimitriev 1967: 157). Ha pedig egy szótár összeállításához is több ember erőfeszítése volt szükséges, hatványozottan igaz ez egy – sőt, három! – grammatikára, melynek megírása a szótárszerkesztésnél jóval összetettebb feladat.

Valószínű tehát, hogy a *Sočinenija* több író, konzulens és adatközlő összehangolt munkájának eredményeként jött létre. A közreműködők nagy része feltehetően a kazányi teológiai szeminárium és az újonnan megkereszteltek részére létrehozott iskola tanárai és diákjai közül került ki, akik között ekkoriban már sokan lehetek csuvas anyanyelvűek. A források szerint a kazányi papi szemináriumba már az 1730-as évektől rendszeresen érkeztek csuvas diákok. Az 1765–1769 között készült kimutatások szerint az újonnan megkereszteltek iskolájában az egyes évfolyamok tanulóinak 40–45%-át (!) csuvas hallgatók tették ki, ami évente 44–58 végzett diákot jelent. Közülük a legtehetségesebbek a teológiai szemináriumban folytatták tanulmányaikat, illetve többen rögtön egyházi szolgálatba léptek: 1767-ben például 10 fő, 1770-ben 9 fő, 1772-ben 13 fő és 1773-ban 11 fő (Dimitriev 1967: 159). A *Sočinenija* keletkezésének időszakában már az újonnan megkereszteltek iskolájában dolgozó tanárok mindegyike beszélt egy vagy több középső-Volga-vidéki nyelvet. Nem kétséges tehát, hogy az itteni és a papi szemináriumi oktatók és

¹⁸ Ebben a kérdésben többnyire egyetértenek mindhárom grammatika kutatói: Jegorov 1951: 86; Sebeok 1956: 13; Galkin 1991: 11. Kivételként hozható fel a votják grammatika közlője, Décsy Gyula véleménye, aki szerint a munka úgy készült, hogy Pucek-Grigorovič „sat down with his Votyak students”, és hosszas faggatásuk után elkészítette a művet. Décsy szerint a püspök ugyanígy járhatott el a mari és csuvas grammatikák megírásakor is, és a munka „team work” jellegéből következik, hogy az előlapon nem tüntette fel sem a saját, sem az informátorai nevét (Décsy 1976: 3.)

hallgatók nagy része rendelkezett a három grammatika összeállításának egyes munkafázisaihoz szükséges felkészültséggel.

Az eddigieknek gyökeresen ellentmondó álláspontot fogalmazott meg V. G. Rodionov 1983-ban megjelent tanulmányában. Véleménye szerint az első csuvas grammatika írója a *Slovar' jazykov raznyx narodov v Nižgorodskoj eparxii* összeállításában is részt vevő csuvas pap, fordító, költő, Jermej Rožanskij.

Jermej Ivanov (a Rožanskij nevet teológiai tanulmányai alatt vette fel) 1741-ben született egy Kurmyš (Észak-Csuvasföld) környéki kis faluban.¹⁹ Már az apja is pap volt, aki aktív szerepet vállalt a környékbeli lakosság megtérítésében.²⁰ Rožanskij 1751 és 1758 között a Nyizsnyij Novgorod-i teológiai szemináriumban tanult. 1765-ben a kurmyši és jadrini járásban élő keresztény csuvasok kérést intéztek Feofan Nyizsnyij Novgorod-i püspökhöz, hogy engedélyezze számukra egy csuvas anyanyelvű, maguk közül való prédikátor kinevezését Jermej Rožanskij személyében. A püspöki engedélyt követően Rožanskij Kurmyšban telepedett le, és a 19. század elején bekövetkezett haláláig ott is élt. Térítőtevékenysége mellett aktívan fordított, irodalommal, költészettel foglalkozott. 1785-ben már fiával, Grigorijjal együtt vett részt a *Slovar' jazykov raznyx narodov...* elkészítésében. Az ő nevéhez fűződik az első, csuvas nyelven kiadott könyv, a *Kratkij katehizis, perevedennyj na čuvašskij jazyk*, amely Szentpéterváron jelent meg 1800-ban (Rodionov 1983: 158).

Rodionov véleménye szerint a *Sočinenija* szótári részét többen állíthatták össze, ugyanakkor a leíró nyelvtani fejezetek megírásához elegendő volt egy ember munkája is, akit nem kell feltétlenül Pucek-Grigorovič püspökkel azonosítanunk. A grammatika írójának kiléte meglátása szerint a következő négy paraméter alapján deríthető ki: 1. az író járatos volt a Krasnye Četai-i járás dialektusában; 2. csuvas anyanyelvű volt; 3. jól ismerte a latin nyelvet, tehát valószínűleg papi szemináriumban tanult; 4. a szeminárium elvégzése után elegendő gyakorlati tapasztalattal kellett

¹⁹ A Jermej Rožanskijjal kapcsolatos adatok forrása: Rodionov 1983: 160–162.

²⁰ E feladat nehézségét jelzi, hogy a környéken többször is fegyveres ellenállás alakult ki a frissen megtért keresztényekkel szemben. Az áttérést valószínűleg végül nagyban megkönnyítette, hogy 1764-ben megígérték a kozmogyemjanszki, csebokszári és kazányi járások lakosainak, hogy nem fogják besorozni a gyermekeiket, amennyiben megkereszteltetik és iskolába járatják őket (Rodionov 1983: 158, 161).

rendelkeznie egy tudományos munka megírásához. Rodionov szerint ezek az állítások kivétel nélkül igazak Jermej Rožanskijra, aki így joggal azonosítható a *Sočinenija* írójával (Rodionov 1983: 168).

Meggyőződését Rodionov szofisztikáltabb érvekkel is igyekszik alátámasztani. Ezek közé tartozik, hogy Rožanskij a kurmyši járás szülőtteként a Krasnye Četai-i dialektust beszélte, emellett magas szintű teológiai képzésben részesült, tehát rendelkezett a grammatika megírásához szükséges klasszikus műveltséggel. Megjegyzi – habár tényekkel nem támasztja alá –, hogy a *Sočinenija* keletkezésének időszakából nem tudunk egyetlen olyan kazányi csuvas diákról sem, aki ismerte volna a Krasnye Četai-i nyelvjárást (Rodionov 1983: 170). Felhívja rá a figyelmet, hogy a *Sočinenija* és a bizonyíthatóan Jermej Rožanskij közreműködésével készült *Slovar' jazykov raznyx narodov...* szóanyagának lejegyzési sajátosságaiban megfigyelhetők hasonlóságok. Bizonyítékul hozza fel, hogy az első csuvas grammatika véletlenszerűen kiválasztott, 33 *b* betűvel kezdődő szavából 12 teljes formai egyezést mutat az 1785-ben lejegyzett megfelelőjével,²¹ emellett a mindkét műben előforduló műszavak között is van átfedés.²² Perdöntő érvként szerepelteti, hogy e szóban forgó két szótárban a szavak lejegyzője a hátul képzett *g* zárhangot nem annak cirill betűs megfelelőjével, hanem latin *g* betűvel jelöli.²³ Véleménye szerint ez az írástechnikai megoldás a kazányi szemináriumban készült művek esetében nem mutatható ki.

Rodionov érvrendszere több ponton kifogásolható. A szerző tökéletesen ignorálja a korábbi szakirodalom megállapításait, így nem is fordít energiát az elméletének ellentmondó tények ismertetésére, a belőlük levont bizonyítékok cáfolatára. Munkájának talán legfontosabb hiányossága, hogy nem magyarázza meg, miért kellene elfogadnunk a grammatika szerzőjének csuvas anyanyelvűségét, miközben a műben olyan hibák tucatjai fordulnak elő, melyek kétségessé teszik, hogy azt csuvas ember írta, szerkesztette vagy akár csak átnézte volna. Elég itt annyit megemlíteni, hogy nem valószínű, hogy Jermej Rožanskij – vagy bárki más anyanyelvi szerkesztő – szisztematikusan elrontotta volna az igeragozást, orosz melléknévképző szuffixummal látta volna el a csuvas melléknevet, esetleg nem tudta volna meghatározni némely csuvas szó szófaját.

²¹ A példákat l.: Rodionov 1983: 168–169.

²² A példákat l.: Rodionov 1983: 170–171.

²³ A példákat l.: Rodionov 1983: 169.

Csak helyeselni lehet Rodionov azon törekvéseit, melyek a *Sočinenija* és a *Slovar' jazykov raznyx narodov...* lexikai anyagának összevetésére irányulnak. Meg kell viszont jegyezni, hogy a grammatika szószedeteiből ad hoc kiválasztott kevesebb mint 40 szó nem alkalmas semmilyen következtetés levonására, tekintettel arra, hogy a *Slovar' jazykov raznyx narodov...* 11 000 csuvas lexémát tartalmaz, melyek több mint fele műszó. A szerző ezen „elemzési törekvése” viszont felhívja a figyelmet egy szomorú tényre: a 18. századi csuvas nyelvemlékek összehasonlító nyelvészeti vizsgálatának elhanyagolt helyzetére.²⁴

Hasonló okokból marad csonka a szerző latin *g* betű használatával kapcsolatos érvrendszere. Hogy ezt a betűt nem csak Rožanskij alkalmazta, már V. G. Jegorov bebizonyította a Pallas-féle szótárak kapcsán 1949-ben (Jegorov 1949: 132), e munkák összeállítóit – Vasilij Kostyčovot és Ivan Aleksandrovt – ráadásul név szerint is ismerjük, sőt, azt is tudjuk róluk, hogy kazányiak voltak (Sergeev 1969: 237). A *g* betű használatát tehát – ellentétben Rodionov állításával – Kazányban is ismerték, méghozzá olyannyira, hogy a *Sočinenija* mari és udmurt „testvérei” kiadásaiban is találkozhatunk vele. Azt pedig még Rodionov sem feltételezi, hogy ez utóbbi két munkát is Rožanskij írta volna.

Rodionov érvrendszerébe némileg inkohereus módon kapcsolódik az a megállapítás, mely szerint az 1760-as években nem volt Kazányban egyetlen, Krasnye Četai-i dialektust beszélő diák sem. Ez az állítás nehezen vehető komolyan V. D. Dimitrijev kutatásainak fényében, aki rámutatott, hogy a korszakban már csuvasul beszélő diákok tucatjai tanultak különböző kazányi oktatási intézményekben, vagy álltak éppen egyházi szolgálatban. 1756 és 1767 között a Középső-Volga-vidéken egyébként kizárólag Kazányban működött újkeresztény diákok részére alapított iskola (Komissarov 1992: 86),²⁵ így az orosz oktatási rendszerbe belépő csuvas gyerekek jó eséllyel Kazányban kezdték tanulmányaikat. Közöt-

²⁴ Az eddigi szakirodalomban az első csuvas grammatika szóanyagának nyelvjárási hovatartozásáról megállapításokat tett, illetve azokat további 18. századi grammatikákkal vetette össze: Jegorov 1949; Sergeev 1969; Hovdhaugen 1975; Róna-Tas 1978; Agyagási 1982a; Agyagási 1982b.

²⁵ Ebből az időszakból 320, Kazányban tanuló csuvas „újkeresztény” diákról vannak adataink, akik közül végül több mint 200 szerzett bizonyítványt. E számarány kimondottan magasnak tűnik – s egyszersmind szomorú korrajzot mutat – annak fényében, hogy több mint 60 diák a végbizonyítvány megszerzése előtt elhunyt; vö. Kappeler 2016: 76.

tük – L. P. Sergeev vizsgálatai alapján – szép számmal akadtak különböző virjál nyelvjárásokat beszélők, hiszen a *Sočinenija* – Rodionov állításától eltérően – több virjál (és legalább egy anatri) dialektus lexikai elemeit őrizte meg (Sergeev 1969: 230–231).

Rodionov utolsó érve Rožanskij szerzősége mellett az a megállapítás, hogy a grammatika írója klasszikus műveltséggel rendelkező, latinul jól tudó, vélhetően papi személy volt, Rožanskij kivételével pedig nem ismerünk mást, aki rendelkezne ezen jellemzőkkel. A korszak és a régió egyháztörténeti helyzetének már alapfokú ismerete alapján is kijelenthető, hogy ezek a tulajdonságok az egyházi oktatás során megszerzett alapműveltség részét képezték, melyekkel sokan rendelkeztek azok közül is, akik neve nem maradt fenn az utókor számára.

V. G. Rodionov tanulmányának eredményeit – kétséges szakmai értékük ellenére – N. P. Petrov már elfogadott tényként kezelte 1999-ben megjelent, majd 2009-ben újraközölt tanulmányában. A szerző véleménye szerint az első és a második ismert, csuvas nyelven – Kazányban – szerző nélkül megjelent költemény is Jermej Rožanskij nevéhez köthető, mivel ugyanazon írásmóddal található meg bennük az *ання* ('anya'), *парня* ('ajándék') és *хубер* ('boldogság') kifejezések, mint az első csuvas grammatikában (Petrov 1999: 112). Sőt, mindezt továbbgondolva megállapítja, hogy a *Slovar' jazyka čuvaškogo* összeállítója is Rožanskij volt, mivel a *хубер* szó e munkában is előfordul (Petrov 1999: 113). (Igaz, hogy orosz melléknévképző szuffixummal is ellátott, tehát alapvetően helytelen *хуберлиу* alakban, amire a szerző is felfigyel, csak épp nem vonja le belőle a megfelelő következtetést: a szó lejegyzője vélhetően nem volt csuvas anyanyelvű.)

A 18. század végén szaporodásnak induló nyomtatott csuvas nyelvemlékek Jermej Rožanskijhoz való kötése mára bekerült a csuvasföldi kutatás „mainstream” vonalába. Jól szimbolizálja ezt, hogy Rodionov jegyzi a 2006-ban megjelent, négykötetes *Čuvaškaja enciklopedija* Jermej Rožanskijról szóló szócikkét, melyben egyébként az áll, hogy Rožanskij és Pucek-Grigorovič együtt írták az első grammatikát (Grigor'ev 2006: 576). A *Sočinenija* 2011-ben megjelent faksimile kiadásának A. P. Huzangaj által írt előszava visszafogottan ugyan, de lényegében Rodionov érveit visszhangozza (Huzangaj 2011: VI–VII). Rodionov nemrégiben megjelent, csak online elérhető kiadványa tartalmaz egy rövid, Rožanskij tevékenységével kapcsolatos 18. századi forrásgyűjteményt (Rodionov [h.é.n.]: 136–151), amelyet a szerző sajnos nem lát el kom-

mentárral, ugyanakkor kiolvasható belőle, hogy még csak közvetett információk sem utalnak arra, hogy a kurmyši papnak bármilyen köze lett volna az első csuvas grammatikához vagy akárcsak személyesen ismerte volna is Pucek-Grigorovičot.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a Csuvasföldön az utóbbi időkben szárnyra kapott „Rožanskij-divat” inkább a peresztrojka utáni csuvas identitáskeresés egyik tünete, mintsem valódi tudományos előrelépés.

A *Sočinenija* végső formába öntőjének vagy öntőinek kiléte valószínűleg sosem lesz teljes bizonyossággal tisztázható. Érdekes azonban egy gondolat erejéig visszakanyarodni az egyetlen, ezzel kapcsolatos primer forrásra, a mű fentebb idézett előszavára, mely azt sugallja, hogy keletkezését kortársai valóban egy meg nem nevezett szerzőhöz kötötték, aki a szöveg kontextusa alapján nem (sem) volt csuvas anyanyelvű. Kevésbé valószínű, hogy ő lett volna Pucek-Grigorovič, az viszont talán nem egészen alaptalan feltételezés, hogy az előszó szintén névtelen szerzője személyében a kazanyi püspököt, a munkálatok „szellemi atyját” és koordinálóját, valamint a mű kiadásának közvetlen felügyelőjét tisztelhetjük.

3. Az első csuvas grammatika létrejöttének rekonstrukciója belső forráselemzés alapján

3.1. Grafotaktikai és fonetikai megjegyzések a *Sočinenija* keletkezési körülményeihez

A *Sočinenija* keletkezésének ideje egybeesik a Nagy Péter által kezdeményezett és a jórészt M. V. Lomonoszov által kivitelezett oroszországi írásreformmal.²⁶ Péter célja az volt, hogy az egyházi szláv nyelv („könyvnyelv”) helyét egy olyan irodalmi nyelv vegye át, amely közelebb áll a beszélt orosz nyelvhez. Ehhez pedig első lépésként létre kellett hozni a „polgári” orosz írást. A legkorábbi ezzel kapcsolatos rendelet 1707–1708-ban született, ekkor Lomonoszov a 43 betűs cirill ábécéből 8 felesleges grafémát törölt: *jusz, omega, izsica, fer, ksz, pszi, dz, i*, ugyanakkor az *e* hang jelölésére egy új betűt (ѣ) hoztak létre. A reformok hatása azonban az írásgyakorlatban csak a 18. század második felében kezdett megmutatkozni, miután az Orosz Tudományos Akadémia is további változtatásokat eszközölt. Az igazi áttörést az új írás használatában Lomo-

²⁶ Részletes ismertetése: Lomonoszov 1755/1952.

noszov 1755-ben megjelent orosz grammatikája hozta meg (Lomonoszov 1755/1952).

A *Sočinenija* csuvas szavaiban szereplő grafémák többnyire az orosz világi írásgyakorlat használatát tükrözik, ami természetesen nem feleltethető meg teljes egészében a modern cirill betűkészlettel. Az *i* hangot három betű (*i*, *ï* és *u*) jelöli, a *jé*-nél ritkán ugyan, de már előfordul a korszakban innovációnak számító *ï* graféma. Az *e oborotnoje* (э) mellett megtaláljuk a *je*-t (е) és a *jaty*-ot (ѣ) is, utóbbi a zárt *e* hangot volt hivatott jelölni. A *jo* hangot jelölő *ë* betű a mű keletkezésekor még nem volt ismert (ezt Karamzin használta először 1797-ben), ugyanakkor a *Sočinenija* írói, felismerve e hiányt, létrehoztak egy speciális digrammát: a *ïô*-t. Bár elsősorban a grammatikában előforduló orosz kifejezésekre vonatkozik, de megjegyzendő, hogy a korszakban a kemény mássalhangzóra végződő szavak végén minden esetben keményjelet (ѣ) használtak.

Az első csuvas grammatika betűkészlete 36 grafémát tartalmaz. Ezek közül 31 származik az orosz ábécéből (*a, б, в, г, д, е, ж, з, и, ï, љ, л, м, н, о, п, с, т, у, х, ч, ш, ѣ, ѥ, Ѧ, э, ю, я*), egy a latinból (*g*), további négy digrammát (*ïô, ðч, ѥо, io*) pedig a *Sočinenija* készítői állítottak össze cirill és latin betűk összevonásával (Alekszev 1970: 206).²⁷

3.2. A grammatika feltételezett összeállítói

Az alábbiakban egy példatár kíséretében bemutatok néhány, a grammatika szóanyagából²⁸ levonható grafotaktikai és fonetikai megfigyelést. Az egyes kritériumokat a *Sočinenija* szótári részének elkészítésében közrejátszó különböző szereplőkhöz rendeltem, úgymint 1. adatközlők; 2. feljegyző(k); 3. másoló(k); 4. nyomdai szedő(k). Az így kialakult kategóriák áttekintése és esetleges jövőbeli bővítése lehetőséget nyújt a grammatika keletkezési körülményeinek alaposabb megismerésére.

3.2.1. Adatközlők

Az első csuvas grammatika keletkezésének ideje már a modern csuvas nyelv kialakulása utánra datálható. A csuvas nyelvterületen ekkor már a két fő nyelvjárást, északon a virjált, délen az anarit beszélték. Vizsgálá-

²⁷ A szerző a hivatkozott helyen csak 35 betűt sorol fel, ezeket egészítettem ki egy további digrammával: a *jo* hangkapcsolatot jelölő *ïô*-val.

²⁸ Jelen tanulmány kéziratának lezárásáig az első grammatika főnév- és melléknévanyagának (824 szó) transzkripcióját végeztem el.

tunk kezdetén logikus kiindulópontnak tűnik tehát az a feltételezés, hogy mindkét nyelvjárást beszélők szolgáltatottak adatokat a grammatika összeállításainak. A *Sočinenija* szóanyaga már a modern csuvas nyelv használatát tükrözi, melyben lezajlottak a két nyelvjárás elkülönülését magyarázó hangtani folyamatok, melyeket a továbbiakban kritériumként fogok használni:

- A kései középcsuvas teljes képzésű labiális *â* hangból *o* lett, ami a virjálban megőrződött, az anatriban pedig zártabbá válva *u*-ként hangzott (Agyagási 2019: 221).
- A csuvas felső nyelvállású zárt magánhangzók (*i, ī, u, ü*) a középcsuvas kor elején redukálódtak, a modern csuvas korszak elejére a labiálisok elvesztették a labiális minőségüket az anatriban, míg a virjálban a labiális minőség megőrződött. A modern csuvas időszakra fejlődött be az a folyamat is, melynek során e magánhangzók centrális képzésűvé váltak.²⁹

Az első grammatikában az említett nyelvjárási sajátosságokra mindkét nyelvjárásból találunk példákat. Az alábbi táblázatokban a nyelvjárási különbségek történeti kialakulásának kontextusában végzem el azok azonosítását.³⁰

A bemutatott adatok szerint a kései középcsuvas rövid labialis *â* zártabbá válása a grammatika keletkezésekor kétféle nyelvjárási eredménynyel zárult, az adatközlők pedig többnyire a virjál nyelvjárás beszélői közül kerülhettek ki.

²⁹ A modern csuvas nyelv magánhangzórendszerének kialakulási előzményeit legutóbb Agyagási Klára összegezte: Agyagási 2019: 220–243. A késői középcsuvas magánhangzórendszerhez összefoglalóan l. Agyagási 2019: 241 (fig. 17); a modern virjálhoz: Agyagási 2019: 242 (fig. 18); a modern anatrihoz: Agyagási 2019: 243 (fig. 19).

³⁰ A példákat tartalmazó táblázatok a következő szisztéma szerint épülnek fel: Egy-egy adott középcsuvas lexéma mellett annak a *Sočinenijá*-ban található csuvas és orosz megfelelőjét tüntettem fel. Mellette az általam elkészített transzkribált alak áll, majd a mai virjál és anatri megfelelők. A rövidítések feloldását l. a tanulmány végén.

KCs **ǎ* > V o > A u

középcsuvas alak	Sočinenija	transzk- ripció	virjál	anatri
KCs * <i>śǎl</i> (Agyagási 2019: 205.)	сбѡль 'путь, дорога'	śol	çol	çул
KCs * <i>tǎm</i> (Agyagási 2019: 206.)	томдирь 'одежда'	tomDir	томтир	тумтир
KCs * <i>xǎm</i> (Agyagási 2019: 206.)	хомь 'вал'	hom	хом	хум
KCs * <i>ǎvǎx</i> (Agyagási 2019: 210.)	ойхь 'луна, месяц'	oy[ǎ]x	ойǎx	уйǎx
KCs * <i>pǎli</i> (Agyagási 2019: 210.)	пола 'рыба'	polǎ	полǎ	пулǎ
KCs * <i>śǎmǎr</i> (Agyagási 2019: 213.)	сбѡмарь 'дождь'	śǎmǎr	çǎmǎr	çумǎr
KCs * <i>ǎra</i> (Agyagási 2019: 222.)	ора 'нога'	ora	ора	ура
KCs * <i>pǎś</i> (Agyagási 2019: 223.)	пось 'голова'	poś	поç	пуç
KCs * <i>pǎy-</i> (Agyagási 2019: 223.)	буй 'богатство'	buy	поян	пуян
KCs * <i>śǎ ~ *śǎ</i> (Agyagási 2019: 224.)	сюла 'лето'	śula	çолла	çулла
KCs * <i>śǎr</i> (Agyagási 2019: 224.)	сбѡрконня 'весна'	śorkonn'ǎ	çор кунне	çур кунне
KCs * <i>śǎrim</i> (Agyagási 2019: 224.)	сбѡрамь 'спина'	śorǎm	çорǎm	çурǎm
KCs * <i>śǎxa</i> (Agyagási 2019: 224.)	сбѡга 'ворот'	śoGa	çоха	çуха
KCs * <i>tǎti</i> (Agyagási 2019: 225.)	тода 'сытый'	toDǎ	тотǎ	тутǎ
KCs * <i>čǎl</i> (Agyagási 2019: 225.)	чоль 'камень'	čol	чол	чул
KCs * <i>yǎn</i> (Agyagási 2019: 226.)	йѡнь 'кровь'	yop	йон	юн
KCs * <i>xǎr</i> (Agyagási 2019: 226.)	хорь 'гусь'	xog	хор	хур
KCs * <i>xǎra</i> (Agyagási 2019: 226.)	хора 'черный'	xoga	хора	хура

középcsuvas alak	Sočinenija	transzk- ripció	virjál	anatri
KCs *xârax (Agyagási 2019: 226.)	хорахъ 'разбойник, душегуб'	хорах	хорах	хурах
KCs *yâr (Agyagási 2019: 226.)	юръ 'снег'	yor	йор	юр
KCs *xâl (Agyagási 2019: 226.)	холпоси 'плечо'	holpoš[š]i	хол поçси	хул пуçси
KCs *mânča (Agyagási 2019: 226.)	могчя, ³¹ молча 'баня'	moġča, molča	монча	мунча
KCs *lâpas (Agyagási 2019: 227.)	лобашка 'ров, яма, овраг'	loBaška	лопашкя	лупашка

KCs *i > V ě > A ě

középcsuvas alak	Sočinenija	transzk- ripció	virjál	anatri
KCs *čir (Agyagási 2019: 207.)	чиркоси 'колено'	č'ěrkoš[š]i ³²	чĕр коçси	чĕр куçси
KCs *sivĭ (Agyagási 2019: 212.)	сиввѣ 'рубец'	šĕvv'ĕ	çĕvĕ	çĕvĕ
KCs *t'iri (Agyagási 2019: 213.)	черѣ 'живой'	č'ĕr'ĕ	чĕрĕ	чĕрĕ

A középcsuvas felső nyelvállású *i* mindkét csuvas nyelvjárásban redukált ě-vé fejlődött, amit a *Sočinenija* lexémái is alátámasztanak.

KCs *i̇ > KCs *i > V ě > A ě / KCs *i̇ > V ă > A ă

középcsuvas alak	Sočinenija	transzk- ripció	virjál	anatri
KCs *xir (Agyagási 2019: 207.)	хѣрь, хирь 'девица'	x'ĕr', x'ĕr'	xĕр	xĕр
KCs *xizĭ (Agyagási 2019: 212.)	хирня 'край'	x'ĕrn'ă	xĕрĕ	xĕрĕ
KCs *tixu (Agyagási 2019: 214.)	чигы 'курица'	čăġă	чăхă	чăхă

³¹ Íráshiba.

³² Mivel orosz anyanyelvű lejegyzőkkel számolok, a transzkripciómban az orosz olvasási szabályoknak megfelelően lágynak tüntetem fel az előlképzett magánhangzók előtti mássalhangzókat.

A középcsuvas felső nyelvállású hátul képzett *i* magánhangzó képviselője nem teszi lehetővé az adatok nyelvjárási hovatartozásának meghatározását, minthogy a folyamat végeredménye mindkét nyelvjárásban egybeesik.

KCs *u > V ũ (~ õ) > A ä

középcsuvas alak	Sočinenija	transzkripció	virjál	anatri
KCs *muy (Agyagási 2019: 208.)	мый 'шея'	măy	мӧй	мӧй
KCs *pur (Agyagási 2019: 208.)	пурь 'град или мерзлый дождь'	pŭr	пӧр	пӧр
KCs *šul (Agyagási 2019: 208.)	сьоль, сюль 'колодезь'	šöl, šül	çӧл	çӧл
KCs *tum (Agyagási 2019: 208.)	тумь 'мороз'	tŭm	тӧм	тӧм
KCs *pulit (Agyagási 2019: 211.)	пюльть, 'облако'	p'ül' [ũ]t'	пӧлӧт	пӧлӧт
KCs *pulit (Agyagási 2019: 211.)	плеть 'облако'	p' [č]l'č't'	пӧлӧт	пӧлӧт
KCs *vuri (Agyagási 2019: 212.)	вьуро, 'вор'	vărõ	вӧрӧ	вӧрӧ
KCs *vuri (Agyagási 2019: 212.)	вуру 'вор'	võrõ	вӧрӧ	вӧрӧ
KCs *šultür (Agyagási 2019: 215.)	сьодарь 'звезда'	šõDär	çӧлтӧр	çӧлтӧр
KCs *šunux (Agyagási 2019: 215.)	сьонухь 'мука'	šõnũx	çõнӧх	çӧнӧх
KCs *vuru (Agyagási 2019: 215.)	вьеры 'семья'	v'ärã	вӧрӧ	вӧрӧ, вӧрри

A grammatika keletkezésekor a felső nyelvállású első szótagi labiális redukáltak delabializációja az anatri nyelvjárásban már lejátszódott. A *Sočinenija* példáinak többsége labiális redukáltakat mutat, de néhány esetben megjelennek az anatri illabiális változatok is.

középcsuvas alak	Sočinenija	transzk- ripció	virjál	anatri
KCs * <i>küir</i> (Agyagási 2019: 208.)	кюрконня 'осень'	k'ürkonn'ä	*кӱрконне ³³	кӱркунне
KCs * <i>šüm</i> (Agyagási 2019: 209.)	сюмь, сюмлы 'шерстистый'	šüm, šümlä	çöm	çäm, çämlä
KCs * <i>kümül</i> (Agyagási 2019: 215.)	кюмъль 'серебро'	k'üm'el' ³⁴	кӱмӱл	кӱмӱл
KCs * <i>küntür</i> (Agyagási 2019: 215.)	кондурла 'полдень'	köndür ³⁵	кӱнтӱрла	кӱнтӱрла
KCs * <i>šükür</i> (Agyagási 2019: 216.)	сюкрю 'хлеб'	šükrü	çökör	çäkär
KCs * <i>tütüm</i> (Agyagási 2019: 216.)	тютюмь 'темнота'	t'ü[t]t'üm'	tӱттӱм	tӱттӱм

A bemutatott példákön keresztül látható, hogy a grammatika adatai az első szótagban mindenütt labiális magánhangzóra utalnak (csak e hangok redukált minőségét nem jelzik), és ez a tulajdonság virjál adatközlő személyét támasztja alá.

Ha a fenti táblázatokat áttekintjük, láthatjuk, hogy az első grammatikában a virjál szóalakok dominálnak, ugyanakkor szórványosan anatri alakok is előfordulnak (vö. *бүй, сюла, плеть, вьыры*). Megfigyelhető továbbá, hogy a középcsuvas időszakra jellemző fonetikai változások egy része még nem zárult le a grammatika keletkezésekor a teljes csuvas nyelvterületen. Bizonyíthatóan folyamatban volt még a felső nyelvállású redukált magánhangzók centralizációja, mivel a középcsuvas felső nyelvállású magánhangzók képe a grammatikában ugyancsak felső nyelvállású változatot mutat.³⁶

³³ Ezen összetett szó teljes hangalakját a nyelvjárási forrásokban nem gyűjtötték fel, de a grammatikában a szó egésze egyértelműen a virjál nyelvjárás szabályai szerint fordul elő.

³⁴ A második szótagban egy esetben (*k'üm'el'*) előforduló illabiális magánhangzó átmeneti hangalakot (anatri alak) jelez.

³⁵ A modern csuvas korszakra a *k* mellett álló előlképzett redukált magánhangzók igen gyakran hangrendet váltottak, ezt tükrözi a grammatika hivatkozott adata.

³⁶ Például az *ü* írásmódja domináns, vö. *пурь: [pür], тумь: tüm, сюмуллы: šütmüllä, шумо: šütmö, кюмъль: k'üm'el', тютюмь: t'ü[t]t'üm'*, szemben a középső nyelvállású magánhangzókkal, pl. *черъ: č'er'ë, кондурла: köndür_{la}, плеть: p'[ë]l'ët'*.

Az eddig tárgyalt jelenségek a fonetikai dialektizmus azonosítására voltak alkalmasak, ugyanakkor a *Sočinenija* szókészletében vannak olyan strukturális jellemzők is, melyek nyelvjárási hovatartozást jelezhetnek. A lexikai anyagban megfigyelhető néhány példa a hangátvetésre, ami L. P. Sergeev kutatásai szerint nyelvjárási jelenség. Szórványosan a teljes csuvas nyelvterületen előfordul, de rendszerszerűen az anatriban mutatható ki (Sergeev 2007: 135–139).

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija – orosz jelentés
коклъ	<i>kokl'ä</i>	кукăль	пирог
сивче	<i>šivč'ě</i>	çивѣч	храбрый
сюкрю	<i>šũkrũ</i>	çăкăр	хлеб
сяклъ	<i>šăkl'ě</i>	çекѣл	крюк
тимря	<i>t'imr'ä</i>	тимѣр	железо

3.2.2. Feljegyző(k)

A *Sočinenija* szavainak írásmódja több olyan sajátosságot tartalmaz, melyek indokolják azt a feltevést, miszerint az első grammatika szóanyagának lejegyzői nem csuvas anyanyelvűek voltak.

3.2.2.1. Zöngétlen intervokális mássalhangzók

A középcsuvas időszakban, azaz a 13. és 18. század között zajlott le a csuvas nyelv intervokális mássalhangzóinak³⁷ zöngésedése (Agyagási 2019: 186). Ennek végeredménye egy különleges hangjelenség, a félzöngés mássalhangzó létrejötte volt.³⁸ A *Sočinenija* lexémái között megtalálható néhány olyan kifejezés, amelyek az intervokális mássalhangzók félzöngés ejtésére utalnak. Ezt a fonetikai minőséget a lejegyzők nem minden esetben érzékelték vagy nem tudták megfelelőképpen jelölni:

³⁷ A mai csuvas helyesírás nem jelöli a zöngésedést, de ettől az még természetesen jelentkezik a kiejtésben. Az intervokális mássalhangzókön kívül zöngésedés történik az *l*, *n* és *r* hangok után is.

³⁸ A turkológiai transzkripcióban ezt a fonetikai minőséget kiskapitális mássalhangzókkal írják át.

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija – oroszl jelentés
<i>акышь-жуми</i>	<i>akāš-žōmʃmʃi</i>	<i>акъиш шăмми</i>	перо лебединое
<i>арака</i>	<i>araka</i>	<i>эрах</i>	сивуха
<i>купукъ</i>	<i>kōpōk</i>	<i>кăпăк</i>	пена
<i>лажа, лаша</i>	<i>laža, laša</i>	<i>лаша</i>	конь
<i>ожу, ужу, ушу</i>	<i>ōžū, ūžū, ūšū</i>	<i>ăишă</i>	жара, теплота
<i>портырши</i>	<i>portārši</i>	<i>пуртă ыриши</i>	обух
<i>пука</i>	<i>pūkă</i>	<i>пăкă</i>	втулка
<i>саза, сасы</i>	<i>sază, sasă</i>	<i>сасă</i>	голос
<i>сорчикъ</i>	<i>sorčăk</i>	<i>сурчăк</i>	слюна
<i>коқырь</i>	<i>kokār</i>	<i>кукăр</i>	кривой
<i>мока</i>	<i>mōka</i>	<i>мăка</i>	тупой

3.2.2.2. A redukált magánhangzók jelölésének hiánya

A redukált magánhangzók esetenkénti jelöletlensége mutatja, hogy a *Sočinenija* készítői sokszor nem hallották – vagy ha hallották is, nem tudták lejegyezni³⁹ – ezt a magánhangzóminőséget:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija – oroszl jelentés
<i>опика</i>	<i>op[ā]ška</i>	<i>упăишка</i>	муж, супруг
<i>плдарь</i>	<i>p[ā]ldār</i>	<i>пăлтăр</i>	сени
<i>плевъ</i>	<i>p[ē]l'äv</i>	<i>пăлев</i>	оселок
<i>преня</i>	<i>p[ē]ren'ä</i>	<i>пăрене</i>	бревно
<i>пру</i>	<i>p[ā]ru</i>	<i>пăру</i>	теленок
<i>смарды</i>	<i>š[ā]marDi</i>	<i>шăм çăмарти</i>	щека
<i>шналакъ</i>	<i>š[ā]nalăk</i>	<i>шăналăк</i>	занавеска

3.2.2.3. A birtokos személyrag

A *Sočinenija* szószeretékének összeállítói gyakran nem jelölték a birtokos személyrag⁴⁰ előtti mássalhangzókettőződést. Mivel az orosz nyelvben

³⁹ Megjegyzendő, hogy a redukáltak kiesése rendszerszerűen előfordul a virjal nyelvjárásban négyféle fonetikai környezetben (vö. Sergeev 2007: 86–89), de a bemutatott példák egyike sem tartozik a Sergeev által leírt esetek közé.

⁴⁰ A csuvas birtokos személyrag (-i) nem lágyítja az előtte álló mássalhangzót, így értelemszerűen ezekben az esetekben a transzkribált szavakban sem tűntem fel lágyságjellet.

nincs gemináció, a feltehetően orosz anyanyelvű lejegyzők nem ismerték fel, vagy nem tudták azt feljegyezni:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>акышъ-жуми</i>	<i>akäš-žõm[m]i</i>	<i>акәш шәмми</i>	перо лебединое
<i>виримъ холы</i>	<i>v'ir'ëm xol[l]i</i>	<i>вирәм холли</i>	ива
<i>иплихолы</i>	<i>[y]ëpl'ëxol[l]i</i>	<i>йәплә хулә</i>	шиповник

3.2.2.4. A jaty (ӡ) használata

Az első csuvas grammatikában gyakran találkozunk a *jaty* (ӡ) használatával, amely az orosz nyelv északi nyelvjárásában általában a zárt *e* allofónt jelölte (Gorškova 1972: 100–112). A *Sočinenija* összeállítói tehát a *jaty* használatakor egy ettől némileg különböző hangot szerettek volna jelölni, azonban – részben a redukált magánhangzókkal kapcsolatos nehézségek miatt – ez a törekvésük nem volt következetes. A *jaty* használatával ugyanis az *i*, *e*, *ě* és *ä* hangok visszaadásakor egyaránt találkozunk, leggyakrabban a birtokos személyrag jelölésekor fordul elő:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>аллапорняскъ</i>	<i>aläp'örn'äski</i>	<i>алә пүрнески</i>	наперсток
<i>аслатъ</i>	<i>aslat[t]e</i>	<i>аслати</i>	гром
<i>валъмъ</i>	<i>val'ëm</i>	<i>валә</i>	часть
<i>врънь</i>	<i>v'[ë]r'en'</i>	<i>вәрен</i>	канат, веревка
<i>јомзъ</i>	<i>yomžä</i>	<i>юмәç</i>	чародей, ворожея
<i>хъсь</i>	<i>x'ëš</i>	<i>хәç</i>	сабля
<i>черъ</i>	<i>č'er'ë</i>	<i>чәрә</i>	живой
<i>чибъ, чити</i>	<i>č'ëv'ë, č'ëp'ë</i>	<i>чәнә</i>	цыпленок
<i>чръ, чирѳ</i>	<i>č'[ë]r'ë, č'er'ë</i>	<i>чәрә</i>	здоровый
<i>чъръ</i>	<i>č'er'</i>	<i>чир</i>	болезнь
<i>гъльмя</i>	<i>y[ë]l'm'ä</i>	<i>йәлме</i>	илем

3.2.2.5. A g betű használata

Mint fentebb kitértem rá, a *Sočinenija* szóanyagában a *g* zárhangot latin *g* betű jelöli, ami nem számít ritkaságnak a korszakban készült szószedetek között (Jegorov: 1949, 132; Sergeev 1969: 237). A *g* használata önmagában nem utal orosz anyanyelvű közreműködőre, ugyanakkor rá-

mutat arra a tényre, hogy a lejegyző tudatában volt annak, hogy a cirill *z* a délorosz nyelvjárásokban spiráns ejtésű is lehetett (Gorškova 1972: 136), tehát fontosnak tartotta a zárhang minőséget leírni:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>арга</i>	<i>arGă</i>	<i>аркă, арăк</i>	пола, подол
<i>выгурь</i>	<i>văGör</i>	<i>вăкăр</i>	бык
<i>корга</i>	<i>korGa</i>	<i>курка</i>	ковш
<i>кумага</i>	<i>kōmaGa</i>	<i>кăмака</i>	печь
<i>погань</i>	<i>poGan</i>	<i>пукан</i>	стул
<i>тага</i>	<i>taGa</i>	<i>така</i>	баран
<i>чагакъ</i>	<i>čaGak</i>	<i>чакак</i>	сорока
<i>ширга</i>	<i>šărGa</i>	<i>шăрка</i>	гнида

3.2.2.6. A *j* hang jelölése

A *Sočinenija* szóanyagában egyaránt találunk példákat a *j* hang egyházi és világi írásgyakorlat szerinti jelölésére. A leggyakoribb esetben a *j*-t egyáltalán nem, illetve cirill *u*-vel jelölték. Jellemző, hogy az *i/i* melletti helyzetben hiányzik a *j* hang feltüntetése. Ez pedig annak a leképeződése, hogy az orosz írásgyakorlatban nem fordul elő *йи/йы* hangkapcsolat:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>адалъ иты</i>	<i>aDāl [y]itti</i>	<i>иыв кайăкѣ, чарлан, нулă йытти, кăрлик</i>	мартышка
<i>вурманъ каикъ</i>	<i>vōrman kay[ă]k</i>	<i>вăрман кайăкѣ</i>	рябчик
<i>игытъ</i>	<i>y[ĕ]G'ĕt</i>	<i>йĕкĕт</i>	молодец
<i>кильижъ</i>	<i>k'il[y]iž'ĕ</i>	<i>кил-йыш</i>	хозяин
<i>лаихъ ширишъ</i>	<i>lay[ă]x šărš</i>	<i>лайăх шăршă</i>	добрая душа
<i>ывыръ</i>	<i>[y]ivăr</i>	<i>йывăр</i>	тяжесть, бремя
<i>ибя</i>	<i>y[ĕ]B'ă</i>	<i>йĕпе</i>	влага
<i>иваръ</i>	<i>y[i]var</i>	<i>йывар</i>	воз
<i>лаихъ</i>	<i>lay[ă]x</i>	<i>лайăх</i>	красивый, хороший

A műben néhány esetben előfordul a világi írásgyakorlat megjelenését mutató, Lomonoszov által bevezetett *й* graféma is:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>вый</i>	<i>văy</i>	<i>văi</i>	сила
<i>йорла</i>	<i>yorla</i>	<i>юрла</i>	песни, петь
<i>когазей</i>	<i>koGaž'eу</i>	<i>кукаси</i>	дядя
<i>хыйра</i>	<i>xăyra</i>	<i>xăйра</i>	брус
<i>сюиль</i>	<i>šüyl'ě</i>	<i>сүлě</i>	крутой

3.2.2.7. Zöngés mássalhangzó a szó elején

A *Sočinenija* lexikai anyagában feltűnik néhány zöngés szókezdő mássalhangzóval rendelkező lexéma. Ezek jelenléte fonetikailag nem magyarázható, ezért feltételezhető, hogy szó szerkezetben vagy magánhangzóra végződő szót követő helyzetben hangozhattak el, a lejegyző pedig ilyen kontextusból ragadta ki őket:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>буй</i>	<i>Виу</i>	<i>пуян</i>	богатство
<i>буланъ</i>	<i>Võlan</i>	<i>пăлан</i>	олень
<i>бусъ</i>	<i>Вис</i>	<i>пус</i>	копейка
<i>буянь</i>	<i>Виуан</i>	<i>пуян</i>	богатый
<i>зюоль</i>	<i>Žol</i>	<i>сул</i>	строчка
<i>тось, досъ</i>	<i>tos, Dos</i>	<i>тус</i>	друг, приятель, знакомый

3.2.2.8. Tagolási problémák a szó szerkezetek lejegyzésében

Az első grammatika szóanyaga összeállítóinak orosz anyanyelvűségét mutatja, hogy a csuvas szó szerkezetek lejegyzése során nem azok szemantikai összetevőit, hanem az intonációs jellemzőiket tartották szem előtt, mivel nem ismerték fel a szóhatárokat. Legtöbbször két lexéma egybeírásával találkozunk:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>аллапорняскъ</i>	<i>alǎp'örn'äski</i>	<i>алă нӳрнески</i>	наперсток
<i>вадиора</i>	<i>vaD[ǎ]šora</i>	<i>ват шурă</i>	седой
<i>кумагахопъ</i>	<i>kōmaGaхop[pi]</i>	<i>кăмака хуппи</i>	заслонка
<i>нимичьпорзи</i>	<i>n'im'ěč'pōrži</i>	<i>нимѣч пăрџи</i>	боб
<i>питьхаяръ</i>	<i>pit'xayar</i>	<i>пит хаяр</i>	злейший
<i>сogатимиръ</i>	<i>soGat'im'ēr</i>	<i>суха тимѣрѣ</i>	сошник
<i>утикишкаръ</i>	<i>utākāškar'ē</i>	<i>ут кăшкарѣ</i>	коневей щавель
<i>клемзгьерлы</i>	<i>k'[ē]l'emz'erl'ē</i>	<i>кѣлмѣч юрлă</i>	убогий
<i>хшлязгьнгяръ</i>	<i>x'[ē]š[ē]l'āz'enG'ār'</i>	<i>ешл сенкер</i>	купорос

Más esetekben viszont alapvetően téves a szó szerkezetek lexikális egy- ségekre való bontása:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>сивъши вхораганъ</i>	<i>s'ivši vxoraGan</i>	<i>сив шыв хуракан</i>	лейка
<i>хорта мушь</i>	<i>xorta mōš</i>	<i>хурт амăш(ѣ)</i>	пчелиная матка
<i>хоръ лаганъ</i>	<i>xor lăGan</i>	<i>хурлăхан</i>	смородина

3.2.2.9. A lejegyzőt megzavaró orosz anyanyelvi kompetencia

Szintén nem egyéni eset – az első csuvas grammatikán kívül a *Slovar' jazyka čuvašskogo* és a *Slovar' jazykov raznyx narodov* is szolgáltat rá példákat (Jegorov 1949: 127) –, hogy a szószedetekben szereplő csuvas mellékneveket a lejegyző, vélhetően saját orosz anyanyelve által befolyásolva, orosz hímnemű melléknévi grammatikai végződéssel látta el:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>вилимлый</i>	<i>v'il'ěml'ěy</i>	<i>вилѣмлѣ</i>	смертный
<i>кашкырлый</i>	<i>kaškārlāy</i>	<i>кашкăрлă</i>	волчий
<i>мамыклый</i>	<i>tatāklāy</i>	<i>мамăклă</i>	пуховый
<i>пирьлый</i>	<i>p'ir'l'ěy</i>	<i>пирлѣ</i>	полотняный, холст, полотно
<i>сlонатлый</i>	<i>šonatlāy</i>	<i>сунатлă</i>	крылатый
<i>тиллий</i>	<i>t'ill'ěy</i>	<i>тиллѣн</i>	лисий

3.2.3. Másoló(k)

A *Sočinenija* végső formájának összeállításakor nyilvánvalóan szükségessé vált az adatgyűjtés során keletkezett lexikai anyag tisztázása, nyomdai munkára való előkészítése. Nem dönthető el, hogy e munkát maguk a lejegyzők végezték-e el, esetleg kiadták-e írnokoknak, viszont több mint valószínű, hogy az etimológiailag nem megmagyarázható, láthatóan „elírt” lexémák egy része e tisztázási munkák során ejtett szekunder hibáknak köszönhető:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>каридыкъ ивысь</i>	<i>karāDāk [y]ivāš</i>	<i>карәнтәк йывәс</i>	пяльцы
<i>килди-порнатрань</i>	<i>k'ild'i-pornatran</i>	<i>ките пурнакан</i>	домовой
<i>послань</i>	<i>poslan</i>	<i>палан</i>	калина
<i>сюнь</i>	<i>s'ōt'</i>	<i>сәт</i>	молоко
<i>акатъ</i>	<i>akāš</i>	<i>акәш</i>	лебедь
<i>инярьпoxми</i>	<i>[y]ēn'ür'poxmi</i>	<i>йәнер пусми</i>	стремя
<i>тишаль</i>	<i>t[ä]šal</i>	<i>пәшал</i>	ружье

3.2.4. Nyomdai szedő(k)

Az első csuvas grammatika helytelen írásmóddal megjelenő szavai között egy könnyen körvonalazható csoportot képeznek azok a lexémák, melyek a nyomdai munkálatok során, jellemzően a hibás szedésnek vagy festékhiánynak köszönhetően torzultak el:

Sočinenija	transzkripció	csuvas irodalmi alak	Sočinenija - orosz jelentés
<i>с галь</i> ⁴¹	<i>s[u]Gal</i>	<i>сухал</i>	борода
<i>сюхачъ</i> ⁴²	<i>šuxač</i>	<i>çāxan</i>	ворон
<i>тозачлы</i> ⁴³	<i>tozačlǎ</i>	<i>тусанлǎ</i>	пыльный

⁴¹ Az *c* utáni üres térközt (magánhangzóhiányt) az okozza, hogy az *y*-t formázó ólombetű nem volt kellően bevonva festékkel.

⁴² A szóban megjelenő cirill *ч* etimológiailag nem indokolható. Viszont ha feltételezzük, hogy az *h*-t formázó ólombetű bal alsó szárára nem került elegendő nyomdafesték, megkapjuk a fenti eredményt.

⁴³ L. az előző lábjegyzetet.

4. Végszó

A fentiekben kísérletet tettem az első csuvas grammatika kutatás- és keletkezéstörténetének felvázolására, különös tekintettel a mű létrejöttében közreműködő szereplők kilétének felderítésére. Ehhez, a munkára vonatkozó korábbi kutatással ellentétben, a grammatika lexikai anyagát hívtam segítségül, melynek tudományos hitelessége – primer forrás lévén – megkérdőjelezhetetlen. Az így született eredmények csak a főnévi és melléknévi szókészleten alapulnak, azonban kellően jelentős mennyiségű nyelvi alakot (a műben található összes lexéma 60%-a) szolgáltatnak ahhoz, hogy a segítségükkel levont következtetéseket általános érvényűnek tekinthessük.

Vizsgálataim során a grammatika lexikai anyagának elemzéséből kiindulva kísérletet tettem a mű készítése során közreműködő szereplők azonosítására és feladatköreik elkülönítésére. A nyelvi adatok egyértelművé teszik, hogy a szóanyagot szolgáltató adatközlők között egyaránt találhatók anatri és virjál dialektust beszélő személyek – utóbbiak túlsúlyban voltak. A lexikai anyagban fellelhető szemantikai és írástechnikai hibák, pontatlanságok azonban arra utalnak, hogy a munka összeállítói – feljegyzők, másolók, nyomdai szedők – nem rendelkeztek csuvas nyelvtudással, illetve orosz anyanyelvi kompetenciájuk nemegyszer akadályozta őket a csuvas szóalakok helyes rögzítésében. Kijelenthetjük tehát, hogy a Csuvasföldön újabban előtérbe került – V.G. Rodionov nevével fémjelzett – tudományos diskurzus, mely szerint a *Sočinenija* csuvas szerző(k) műve, nem alapszik kellően meggyőző érveken: a munka szerzői/összeállítói között orosz egyházi értelmiségieket kell keresnünk.

Rövidítések

KCs – középcsuvas
V – virjál
A – anatri

Irodalom

- Agyagási Klára (1982a), Hat XVIII. századi csuvas szójegyzék forráskritikája. *Néprajz és Nyelvtudomány* 26: 7–35.
- Agyagási, Clara (1982b), On the Edition of Chuvash Literary Sources. In: Róna-Tas, András (ed.), *Chuvash studies. Bibliotheca Orientalis Hungarica* 28 – *Asiatische Forschungen* 79. Budapest – Wiesbaden. 7–17.

- Agyagási, Klára (2019), *Chuvash Historical Phonetics – An areal linguistic study*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- Alekseev, A. A. [Алексеев, А. А.] (1970), Заметки о первых грамматических трудах по чувашскому языку. *Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института* 49: 203–220.
- Décsy, Gyula (1967), *First Votyak Grammar*. Uralic and Altaic Series 1. Indiana University Press, Bloomington, Indiana.
- Dimitriev, V. D. [Димитриев, В. Д.] (1960), Два описания чувашей и чувашские словари второй четверти XVIII века. *Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института* 19: 270–302.
- Dimitriev, V. D. [Димитриев, В. Д.] (1967), Документы об издании «Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка». *Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института* 34: 153–162.
- Galkin, I. S. [Галкин, И. С.] (1991), К вопросу об авторстве первой грамматики марийского языка. *Марийский археографический вестник* 1991/1: 10–11.
- Gorškova, K. V. [Горшкова, К. В.] (1972), *Историческая диалектология русского языка*. Москва.
- Grigor'ev, V. S. [Григорьев, В. С.] (ред.), (2006), *Чувашская Энциклопедия* 1–4. Чебоксары 2006.
- Hovdhaugen, Even (1975), The phonemic system of early 18th century Chuvash. *Central Asiatic Journal* 19: 274–286.
- Huzangaj, A. P. [Хузангай, А. П.] (2011), «Начав учиться языку у ласточки...» In: Хузангай, А. П. (ред.), *Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка*. Чебоксары. III–XII.
- Jegorov, V. G. [Егоров, В. Г.] (1949), Чувашские словари XVIII века. *Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института* 2: 111–142.
- Jegorov, V. G. [Егоров, В. Г.] (1951), Первая печатная грамматика чувашского языка 1769 г. *Тюркологический сборник* 1951: 85–92.
- Kappeler, Andreas (2016), *Die Tschuwaschen: Ein Volk im Schatten der Geschichte*. Böhlau Köln, Köln – Weimar – Wien.
- Komissarov, G. I. [Комиссаров, Г. И.] (1992), Письменность на чувашском языке в XVIII веке. In: Родионов, В. Г. – Павлов, Т. Д. (ред.), *Проблемы письменности и культуры: материалы конф., посвящ. 250-летию со дня рождения чуваш. ученого и просветителя Ермея Рожанского*. Чебоксары. 85–104.
- Lomonosov, M. V. [Ломоносов, М. В.] (1755/1952), *Российская грамматика*. Санкт-Петербург, 1755. Reprint: Ломоносов, М. В., *Полное собрание сочинений. Том седьмой. Труды по филологии (1739–1758 гг.)*. Москва, 1952.

- Mudrak, O. A. [Мудрак, О. А.] (2011), Некоторые заметки по орфографии и фонетике памятника „Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка”. In: Хузангай, А. П. (ред.), Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка. Чебоксары. I–XVII.
- Petrov, N. P. [Петров, Н. П.] (1999), Ермей Рожанский – автор первой печатной грамматики чувашского языка, писатель, словарист, переводчик-просветитель XVIII века. Известия национальной академии наук и искусств Чувашской Республики 1999/2: 110–123. [In: История старочувашской письменности: избранные труды Петрова Н. П. Чебоксары, 2009. 55–66.]
- Rodionov, V. G. [Родионов, В. Г.] (1983), Новое о деятельности Ермея Рожанского. In: Родионов, В. Г. (ред.), Актуальные проблемы чувашской литературы. Чебоксары. 157–178.
- Rodionov, V. G. [Родионов, В. Г.] [h.é.n.], Ермей Рожанский: жизнь и творчество / Ермей Рожанский: пурнăçĕпе пултарулахĕ. [Электронный ресурс]. http://elbib.nbchr.ru/lib_files/0/kkni_0_0001007.pdf (Utolsó leolvás: 2020. február 5.)
- Róna-Tas, András (1978), An unpublished Chuvash wordlist in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. In: Apor, Éva (ed.), Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951–1976. Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. 159–173.
- Šamraj, D. D. [Шамрай, Д. Д.] (1955), К истории появления первой грамматики чувашского языка. Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института 12: 226–230.
- Savel'ev, A. V. [Савельев, А. В.] (2014), Отражение диалектных особенностей в старописьменных памятниках чувашского языка XVIII века (на материале Словаря Палласа). [Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук.] Москва.
- Sebeok, Thomas (1956), *The First Cheremis Grammar*. Linguistic Society of America, Chicago.
- Sergeev, L. P. [Сергеев, Л. П.] (1969), О памятниках чувашской письменности XVIII века. Учёные записки Чувашского научно-исследовательского института 46: 228–263.
- Sergeev, L. P. [Сергеев, Л. П.] (1972), О дояковлевском периоде чувашской письменности. In: Sergeev, L. P. – Горшков, А. Е. (ред.), 100 лет новой чувашской письменности. Чебоксары. 47–76.
- Sergeev, L. P. [Сергеев, Л. П.] (2007), Диалектная система чувашского языка. Чебоксары.
- Sočinenija 2011 = Хузангай, А. П. (ред.), Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка. Чебоксары.
- Terent'ev, V. T. [Терентьев, В. Т.] (1959), Еще раз о первой грамматике чувашского языка. Вопросы языкознания 3: 139–140.